

УДК 355.1-053.18“364”-047.24+069.8

© Тетяна ПШЕНИЧНА

**АНАЛІЗ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ
НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДОЛЬ
ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВИЯВЛЕННЯ
ДОКУМЕНТІВ ПРО ЗАГИБЕЛЬ
ЗА 2016 РІК**

Узагальнюються результати науково-дослідницької діяльності зі встановлення доль загиблих військовослужбовців та виявлення документів про їхню загибель у 2016 р. Аналізується пошукова робота науковців музею, виокремлюється питання про необхідність такої діяльності для сучасного суспільства. Розглядаються напрями і методи пошукової роботи, що застосовуються під час дослідження долі загиблих воїнів та виявлення документів про загибель, а також програми гуманітарно-пошукової діяльності, яку проводить музей.

Ключові слова: історична пам'ять, лист-запит, Національний музей історії України у Другій світовій війні.

Історія, яка твориться на сучасних теренах України, є безперечним продовженням подій 70-річної давнини. Тривала бездержавність українського народу в минулому, економічна та політична залежність від сусідніх країн та брак єдності щодо визначеності майбутнього нашої нації стали, з одного боку, каменем спотикання на шляху до суверенної і могутньої України, а з іншого – проблемами, які потребують негайного вирішення задля існування України у світовому масштабі.

Друга світова війна залишається одним із найбільших поворотних пунктів історії, на якому українська спільнота – кожний окремий громадянин зокрема і нація загалом – вимушена визначатися щодо боротьби за власне життя, за родину, за країну, за ідеї. Цей процес відбувався під впливом або тиском інших людей, у рамках певних можливостей та плюралістичного світогляду різних верств населення. Безпосередня участь у найкривавішій із світових воєн мала для українців як негативні, так і позитивні наслідки – мільйонні людські втрати, економічна розруха, об'єднання (насильницьким шляхом) більшості етнічних українських

земель у межах однієї державної структури, однак політично залежне від іншої нації, а також досвід боротьби за власну незалежність у масштабі світової історії та в рамках певної держави.

Серед масиву болючих для суспільства проблем найголовніша – це людські втрати, що має вагомий вплив на усі інші сфери буття, адже Людина, яка має величезну кількість імен – борець, командир, військовополонений, оstarбайтер, загиблий, евакуйований, нагороджений, батько, син, дід тощо, – найвища цінність у суспільстві. Щоденні сучасні новини про події на Сході України, у яких використовують ті самі терміни, що і понад сімдесят років тому, описуючи хід бойових дій на фронтах Другої світової, зазначають лише одне – уроки минулого не вивчені.

Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – музей або Меморіальний комплекс) не тільки зберігає пам'ять про зазначені події та про воїнів, які віддали свої життя для припинення війни, а й безпосередньо аналізує та оприлюднює причини й наслідки кривавої бійні першої половини ХХ ст. Одним із напрямів науково – дослідної роботи музеологів є облік військових утрат України за період 1939 – 1945 рр., відновлення доль військовослужбовців – учасників Другої світової війни та встановлення місця поховання загиблих або зниклих безвісти воїнів у зазначений термін. Пошукова робота проводиться за запитами, що надходять до музею, та на підставі документів із музейних фондів.

Слова, з якими звертаються до пошуковців запитувачі, переконливо демонструють потребу подальших досліджень із цієї теми задля майбутнього. «Розшукую місце поховання свого батька – Якова Петровича Чумаченка, який загинув ще до того, як я народилася, – написала Віра Яківна Чаплінська. – Дуже хочу поїхати на його могилу й поклонитися за те, що дав мені життя, і за те, що захистив нашу країну від ворогів. Я дуже прошу допомогти мені в пошуку. Я вже зверталася усюди, проте жодних результатів не було. Однак він же має бути десь похований!» [1].

Від 2007 р. на адресу Меморіального комплексу надійшло 8 437 листів-запитів щодо встановлення доль бійців, загиблих у роки Другої світової війни. Як і в минулі роки, у зверненнях 2016 р. лунають звичні для пошуковців, однак болісні для багатьох родин слова: «Сподіваюсь, що почуєте мій біль. З 1960 р. наша родина шукає сліди брата. Тепер залишився один пошуковець – я, стара людина...»; «...зник вісімнадцятирічний хлопець, наче й не народжувався»; «намагаюся самостійно встановити місце захоронення, але нічого не виходить...» тощо [2; 3; 4].

Мета цієї статті – аналіз та систематизування результатів науково-дослідної діяльності зі встановлення доль загиблих військовослужбовців, зокрема виявлення документів про їхню загибель у 2016 р. в рамках історико-соціологічного дослідження «Щодо питання історичної пам'яті про війну в Україні» музею.

Підставою для представленого дослідження стали листи-запити громадян, що надійшли до музею впродовж 2016 р. У запропонованій науковій розвідці

проаналізовано пошукову роботу науковців за кількісними та якісними показниками, які охоплювали характеристику запитів за видами, авторством, засобом надходження, тематикою питань. Окремо розглянуто напрями і методи пошукової роботи, які застосовуються під час дослідження долі полеглих воїнів та виявлення документів про загибель, а також програми гуманітарно-пошукової діяльності, яку проводить музей.

1. Загальна характеристика запитів

1.1. Упродовж 2016 р. на адресу Меморіального комплексу надійшли найрізноманітніші запити: тематичні, соціально-правові, генеалогічні та непрофільні.

Тематичні запити потребують виокремлення питання за певною темою, наприклад: встановлення особових даних воїна; дослідження бойового шляху полеглого або його військової частини; пошук місця загибелі або упокою військовослужбовця тощо. Цей пласт запитів є найбільшим у загальному комплексі звернень.

Соціально-правові запити, спрямовані на соціальний захист та забезпечення прав громадян України, іноземних громадян та осіб без громадянства як на території України, так і за її межами, а також задоволення інтересів населення, пов'язаних із доступом до ретроспективної документної інформації, посідають неабияке місце в роботі науковців музею. Такі листи надходять насамперед з військкоматів, управлінь Пенсійного фонду та соціального захисту громадян, юридичних організацій, а також від фізичних осіб. До переліку питань соціально-правових запитів можна зарахувати: підтвердження факту участі бійця у війні, партизанському та підпільному русі; призову до лав Червоної армії; загибелі на фронті або в концтаборі тощо.

Щороку збільшується кількість листів, направлених до музею, із запитаннями генеалогічного характеру. У таких запитах автори звертаються до науковців, щоб вони надали інформацію про родича для встановлення родинних зв'язків, відновлення історії сім'ї та роду. Відомості, виявлені в документах про загиблих, іноді стають чи не єдиним ланцюжком між розірваними війною поколіннями однієї родини.

Найменшу кількість запитів становлять звернення, що мають питання, які не відповідають профілю науково-дослідних відділів Меморіального комплексу. Такі листи зараховуються до непрофільних запитів. У відповідях на запитання зазначеної категорії кореспонденції співробітники Меморіалу рекомендують установи, до яких потрібно звернутися заявнику, щоб з'ясувати відповідне питання.

1.2. Адресантів, які просять надати інформацію про учасників Другої світової війни можна презентувати так: службові; від фізичних та юридичних осіб; від українських та іноземних громадян.

Листи, що надійшли в 2016 р. до музею від Міністерства оборони України, Міністерства регіональної політики України, судових органів різних рівнів,

Управління Пенсійного фонду України, Управління праці та соціального захисту населення України, обласних та районних військкоматів, адміністрацій сільських рад тощо, належать до категорії службових запитів.

До запитів від юридичних осіб належать не тільки службові, а й ті, що надійшли від державних та громадських архівів, музеїв, пошукових організацій, ветеранських спілок тощо (див. табл. 5).

Запитувачі фізичні особи – це родичі та близькі загиблих воїнів, а також пошуковці, публіцисти, які збирають інформацію про події війни та її учасників (див. табл. 6).

Серед авторів запитів налічується незначна кількість іноземних громадян, які шукають відомості про учасників та події Другої світової війни. Вони звертаються безпосередньо до музейних науковців як фізичні особи, а також через офіційні юридичні установи, діяльність яких пов'язана з науково-пошуковою спеціалізацією музею (див. табл. 3).

1.3. За способом надходження запити можна систематизувати так: надані поштовим листом, електронною поштою, телефоном-факсом або у формі анкети, яку заявник заповнює безпосередньо в музеї. У виняткових випадках (через стан здоров'я, похилий вік запитувача) запит приймається телефоном.

У 2016 р. всього отримано 760 запитів, з них поштою – 347, заповнено – 176 анкет, передано електронною поштою – 235 запитів, телефоном – 2. Порівняно з 2015 р. кількість звернень з використанням мережі Інтернет збільшилася майже у 10 разів, відповідно обсяг запитів, надісланих поштовим зв'язком, значно зменшився.

Щоб науковці могли ефективно здійснити пошук, заявнику потрібно вказати таку інформацію про загиблого солдата: прізвище, ім'я, по батькові; дату й місце народження; дату й місце призову до лав Червоної армії; військове звання, рід військ; наявну інформацію про долю загиблого; адресу родини, ім'я, по батькові дружини, батьків, яким могла бути адресована похоронка. Заявникові також необхідно вказати ступінь родинних зв'язків із розшукуваним, зворотну адресу та мету проведення пошуку.

2. Кількісний аналіз запитів

У 2016 р. співробітники науково-дослідного відділу з питань військових втрат України та історичної пам'яті опрацювали 760 запитів, із них у I кварталі – 229, у II – 176, у III – 178, у IV – 177. На жаль, порівняно з минулим 2015 р., а тим паче – з 2010 – 2013рр., кількість запитів не зросла (див. табл. 1).

Таблиця 1

Кількість запитів						
2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1 061	1 052	1061	1150	589	760	760

Відносна кількісна сталість надходження листів до музею із запитам про події 70-річної давнини в умовах сучасної суспільно-політичної нестабільності в Україні підтверджує стійку зацікавленість цією темою на різних рівнях громадянського суспільства й вимагає розширення звичного формату збереження історичної пам'яті про війну.

2.1. Основний зміст запитів

Усі звернення, що надходять до музею, можна систематизувати за тематикою та напрямками пошуку. Сутність прохань, з якими зверталися запитувачі у 2016 р., залишилася такою самою, як і в минулі роки, проте дещо змінилося відсоткове співвідношення конкретних питань у загальному обсязі запитів.

Згідно із представленими даними в таблиці 2, кількість тих, хто звертався у 2016 р. до науковців за наданням інформації про загиблих для оформлення пільг (п. 2), зменшилася майже в 1,5 раза порівняно з минулим роком і майже втричі стала меншою, ніж у 2014 р. Серед тих, хто має право користуватися пільгами – безпосередні учасники Другої світової війни та їхні дружини, громадяни, які втратили годувальника під час тих подій, «діти війни» тощо. Такі значні зміни (по зазначеному пункту таблиці) пояснюються дією природного вікового чинника, а також змінами в географії запитів (див. табл. № 3).

Таблиця 2

Питання	2014 р.	2015 р.	2016 р.	
	у %	у %	заяв	у %
1. Пошук будь-якої інформації про загиблого для сімейного архіву	16,3	22,0	108	14,2
2. Надання інформації для оформлення пільг родині загиблого, у тому числі:	16,9	8,3	42	5,5
- підтвердження участі у бойових діях			16	
- підтвердження факту загибелі, надання копії сповіщення			20	
- установлення або підтвердження призову			6	
3. Підтвердження факту евакуації, проживання родини воїна на певній території та повернення звітки (Клеймс Конференс)	0,7	2,4	12	1,6
4. Установлення особових даних загиблого воїна (уточнення ПІБ загиблого, дати народження, національності, військового звання, надання фото бійця)	1,4	1,3	11	1,4
5. З'ясування номера та місця дислокації військової частини, у якій служив розшукуваний	1,4	0,9	4	0,5

6. Надання інформації для увічнення пам'яті загиблого (викарбування прізвища на меморіальній плиті, відвідування могили), у тому числі:	45,0	32,6	325	42,8
- пошук місця загибелі або місця поховання, перепоховання (запити від рідних)			264	
- підтвердження місця поховання (запити від рідних)			27	
- для виправлення помилки в ПІБ загиблого на могилі			8	
- надання інформації про військові поховання та воїнів, похованих на території міста			10	
- пошук адреси родичів загиблого бійця для запрошення на урочисте перепоховання останків воїна			16	
7. Генеалогічне дослідження для відновлення родинних стосунків	5,1	5,5	35	4,6
8. Бойовий шлях загиблого воїна або військової частини	4,0	0,9	8	1,1
9. Наявність нагород у військовослужбовця	1,2	1,2	10	1,3
10. Військова служба учасників війни, які залишилися живі або служили в післявоєнний час (підтвердження призову воїна, надання довідки про демобілізацію, проходження військової служби після війни на територіях інших держав, бойовий шлях ветерана, доля фронтовика після війни)	4,0	2,0	12	1,6
11. Надання інформації про учасника війни для еміграції його родичів	0,3	0,8	25	3,3
12. Надання інформації про бойові дії на певній території	0,3	0,5	5	0,7
13. Надання інформації для доповнення головної та створення виставкових експозицій Музею	2,0	16,5	41	5,4
14. Для створення друкованих мартирологів, місцевих Книг пам'яті	0,5	4,1	108	14,2
15. Непрофільні (про долю цивільних громадян, внесення змін у воєнні документи тощо)	0,9	1,0	14	1,8
Усього	100%	100%	760	100%

Майже у чотири рази збільшився обсяг звернень громадян, що хочуть емігрувати з України до Польщі та Німеччини. Причину такого рішення можна пояснити суспільно-політичною ситуацією в країні.

Продовжують надходити листи про встановлення долі евакуйованих громадян під час війни від Всесвітньої організації Клеймс Конференс (Комісія з єврейських матеріальних позовів до Німеччини), яка за дорученням уряду цієї країни розподіляє допомогу жертвам нацизму, що мають єврейське походження. У кожному запиті співробітники цієї організації просять зазначити національність особи, про яку збирають відомості, а також підтвердити її перебування на окупованій території або в евакуації. Незважаючи на відсутність у Фонді музею матеріалів про цивільних мешканців країни, зокрема списків та напрямів руху евакуйованих громадян, науковці надають відповідь на підставі наявних документів.

Так, музейники мали підтвердити (або спростувати) твердження заявниці Олени Латиш про те, що на початку Великої Вітчизняної війни вона проживала в м. Маріуполь, а в 1941 р. разом із матір'ю була евакуйована до Новосибірської області [5]. Крім того зазначалося, що батько запитувачки Рафаїл Гофман був призваний на фронт у липні 1941 р. Сталінським РВК, а в 1943 р. зарахований зниклим безвісти. Науковці не могли провести пошуку цивільних осіб, проте віднайшли документ про долю червоноармійця Р. Гофмана в Іменному списку безповоротних втрат № 58691 від 13 серпня 1947 р. Маріупольського МВК Сталінської (нині Донецької) області, в якому під № 98 значився розшукуваний. Зважаючи на те, що в цьому списку у графі «адреса та ПІБ найближчих родичів» значилося прізвище та ім'я дружини Р. Гофмана, які збігалися з наданою у запиті інформацією, цей документ став підставою для підтвердження факту проживання родини в Маріуполі на початку війни та участі батька заявниці в бойових діях.

Упродовж 2016 р. від Всесвітньої організації Клеймс Конференс надійшло 10 листів.

У запитах, які належать до непрофільних, адресанти просять надати інформацію про долю цивільних осіб під час Другої світової війни або військовослужбовців, загиблих задовго після війни. Прикладом такого запиту може стати лист від І.В. Назаренка, адресований до Відділу по роботі з громадянами та доступу до публічної інформації Міністерства оборони України та переадресований у музей. У цьому зверненні заявник просив знайти місце захоронення його прабабці Єви Рідник, яка загинула в роки Другої світової війни, перебуваючи в потязі, під час нальоту німецької авіації [6].

До цього комплексу звернень також можна зарахувати запити про засуджених військовим трибуналом, про насильно вивезених за кордони країни або перебування на території Німеччини під час окупації України, про можливість ідентифікації особи, нагородженої орденом, про навчання на курсах вчителів, а також про місце поховання німецьких солдатів тощо. Загалом за 2016 р. надійшло 14 непрофільних запитів.

2.2. Географія запитів

Систематизувати запити за країною адресантів можна за двома напрямками: від мешканців пострадянських держав та громадян європейських, північноамериканських й інших країн. За даними таблиці 3, у 2016 р. до музею зробили запити

громадяни 9 (з 15) колишніх радянських республік, що становить найбільший кількісний показник за вказаним параметром упродовж 2007 – 2016 рр.

Крім мешканців колишніх республік Радянського Союзу, до музею й далі звертаються громадяни європейських країн, США, Канади, Ізраїлю та Австралії. Таким чином, географічний спектр запитів, як і раніше, залишається широким.

Помірне збільшення кількості звернень від громадян багатьох країн свідчить про насущну потребу пошуку відомостей про долі військовослужбовців Другої світової війни – родичів запитувачів, про авторитет Меморіалу серед установ, покликаних зберігати історичну пам'ять про війну, а також про доволі високу оцінку науково-дослідної діяльності музею.

Найбільше звернень, як і в попередні роки, надійшло від мешканців України та Росії. Водночас обсяг листів із Росії майже в 2,5 раза збільшився порівняно з 2010 – 2015 рр. Водночас кількість звернень без зазначення адреси заявника зменшилася практично у 4 – 7 разів. Така статистика дає підстави припустити, що обсяг запитів від мешканців Російської Федерації у минулі роки приблизно дорівнював нинішній кількості звернень з Росії, однак адресанти навмисно приховували своє місце проживання через сучасні події на Сході України.

Варто зазначити, що більшість запитувачів із Росії (безпосередні родичі загиблих) надсилають свої звернення переважно до Служби Розшуку Товариства Червоного Хреста, до Міністерства регіонального розвитку України (через Міністерство оборони Російської Федерації), а також до Відділу по роботі з громадянами та доступу до публічної інформації Міністерства оборони України, які далі перенаправляють ці запити до музею. У такий само спосіб звертаються до співробітників Меморіального комплексу мешканці Німеччини (євреї за походженням), запити яких надходять від Всесвітньої організації Клеймс Конференс через організацію Єврейська Рада України.

Загалом у 2016 р. через Товариство Червоного Хреста до Музею надійшло 123 звернення від громадян України та інших країн, а через Єврейську Раду України – 10 (див. табл. 5).

Окремою графою в таблиці знову виокремлено запити від мешканців Криму. Усі вони надійшли від пошукової організації «Патріот», яка займається переповненням останків бійців Червоної армії, знайдених на території Кримського півострова або інших територій. Пошуковці звертаються з проханням надати інформацію про родичів загиблого на підставі документів, які зберігаються в Меморіальному комплексі.

В одному з таких запитів вказувалося, що біля берегів Туреччини був знайдений труп військовослужбовця, який мав при собі документи Віктора Георгійовича Шмидта, 1923 р.н., уродженця м. Сімферополя [7]. За донесенням про безповоротні втрати, яке викладене на сайті Об'єднаної бази загиблих воїнів Великої Вітчизняної війни (www.obd-memorial.ru), цей воїн значиться зниклим безвісти. Пошуковці звернулися до музейників з проханням знайти інформацію про сім'ю цього бійця. У результаті проведеної роботи було знайдено сповіщення

про загибель розшукуваного, виписане на ім'я його батька Георгія Івановича. У документі вказувалася також адреса проживання родини полеглого і дата зникнення безвісти – листопад 1941 р.

Таблиця 3

Країна	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016 р.
	у %	у %	кількість	у %
Україна*	71	72,5	436	57,4
Росія*	9,3	13,7	238	31,4
США*	0,3	0,9	4	0,5
АР Крим	1,9	0,7	15	2,0
Австралія*			4	0,5
Білорусь*	0,5	0,7	11	1,5
Казахстан	0,5	0,4	4	0,5
Киргизстан*			1	0,1
Ізраїль*		0,3	3	0,4
Канада		0,3	1	0,1
Молдова		0,3	1	0,1
Латвія		0,1		
Литва			1	0,1
Грузія		0,1		
Іспанія		0,1		
Італія		0,1		
Угорщина*		0,1		
Узбекистан				
Азербайджан	0,2		1	0,1
Киргизстан*	0,2		1	0,1
ФРН**	0,3		18	2,4
Туркменістан	0,2			
Франція*	0,2			
Польща*			3	0,4
Чехія*	0,2			
Румунія				
Швейцарія				
Без зазначення країни (e-mail)	15,3	9,7	18	2,4
Усього	100%	100%	760	100%

* – з урахуванням запитів через Товариство Червоного Хреста України.

** – з урахуванням запитів через організацію Єврейська Рада України.

На жаль, цілковито відтворити географію запитів не можна, оскільки в багатьох зверненнях не вказується конкретна зворотна адреса. Запитувачі, які надсилають лист електронною поштою, не завжди вказують інформацію про місце проживання. Утім, порівняно з минулими роками кількість листів без зазначення країни адресанта майже вдвічі зменшилася.

Демографічний аналіз запитів від громадян України засвідчив, що найактивнішими в пошуку, як і в попередні роки, є мешканці Києва та Київської області. Водночас збільшилася кількість звернень від мешканців Донецької та Луганської області порівняно з минулим роком (див. табл. 4).

Таблиця 4

Назва областей України	Кількість запитів у % 2014 р.	Кількість запитів у % 2015 р.	Кількість запитів у 2016 р.	Кількість запитів у % 2016 р.
АР Крим	–	0,9	14	3,2
Вінницька	3,1	2,5	17	3,9
Волинська	0,7	0,5	4	0,9
Дніпропетровська	2,4	2,0	22	5,0
Донецька	4,8	0,9	29	6,6
Житомирська	2,6	0,4	10	2,3
Закарпатська	-	-	2	0,5
Запорізька	4,6	1,8	8	1,8
Івано-Франківська	0,5	0,4	2	0,5
Київська	8,1	7,0	39	8,9
Кіровоградська	2,2	1,4	10	2,3
Луганська	1,9	0,2	4	0,9
Львівська	1,7	3,2	14	3,2
Миколаївська	3,1	0,7	6	1,4
Одеська	2,6	1,1	5	1,1
Полтавська	2,9	5,0	18	4,1
Рівненська	0,7	0,4	3	0,7
Сумська	3,6	2,0	9	2,1
Тернопільська	0,5	0,5	2	0,5
Харківська	3,3	0,7	15	3,4
Херсонська	2,4	0,9	6	1,4
Хмельницька	1,4	1,3	9	2,1
Черкаська	6,5	2,3	10	2,3
Чернівецька	0,7	2,0	2	0,5
Чернігівська	1,7	2,7	9	2,1
м. Київ	38	59,2	167	38,3
Усього	100%	100%	436	100%

Запити від мешканців цих територій містять не тільки прохання щодо встановлення інформації про їхніх загиблих родичів, а й неприховано змальовують нинішнє становище жителів Донеччини й Луганщини. Так, жителька м. Донецька (прізвище не вказуємо навмисно) написала у своєму зверненні (мовою оригіналу): «Пишем Вам с оккупированной территории, неподконтрольной государственным органам Украины. Поскольку обычная почта в г. Донецке не работает (из-за боевиков) с конца июля 2014 г., то я могу обратиться к Вам только электронной почтой. Кроме того, здесь нужно молчать о том, что обращаешься в государственные инстанции Украины. Здесь теперь такой себе 1937 год... Сведения о нашем родственнике, которые мы запрашиваем, нам необходимы для получения Карты Поляка, поскольку он у нас был поляком по национальности. Мы ведь родом из Западной Украины. Предки наши в свое время приехали на Донбасс на работу, так и остались. Сейчас история возвращается назад, и мы ищем сведения о наших дедах-поляках из Западной Украины, чтобы навсегда уехать из этого места» [8]. Цей лист, як бачимо, не потребує коментарів.

2.2. Співпраця з державними і громадськими організаціями України та інших держав

Широкий спектр установ, які звернулися із запитами до музею в 2016 р., а також кількість звернень від цих організацій проілюстровано в таблиці 5.

Майже втричі зменшилася кількість звернень із Пенсійного фонду України та вдвічі – з Управління праці та соціального захисту населення України. Пояснення цьому ми надавали в попередньому розділі.

Варто наголосити, що в 2016 р. стрімко збільшився обсяг звернень від Міністерства регіонального розвитку України (майже в 6 разів) та Міністерства оборони України (у 5 разів). Здебільшого такі запити мають пояснення про те, що до них надійшов лист від Міністерства оборони Російської Федерації щодо встановлення місця поховання (або пошуку документів про долю) певного воїна.

Уперше в цьому році до співробітників Меморіалу звернулися представники державного архіву Калінінградської обл. Російської Федерації, які у своєму листі вказували, що вони знайшли 27 облікових карток радянських військовополонених, померлих у 1943 – 1944 рр. в одному з таборів на території колишньої Східної Пруссії – у таборі «Шталаг 1-Ф». Серед військовополонених є дев'ять українців, які донині, можливо, значаться зниклими безвісти. Запитувачі зверталися із проханням увічнити і, по можливості, оприлюднити імена цих людей – наших співвітчизників – у мартирологах або загальнодоступних базах про учасників Другої світової війни [9].

Таблиця 5

Назва організації	Кількість запитів
Військкомати України	31
Військкомати Білорусі	3
Військкомати Казахстану	1
Органи державної реєстрації актів цивільного стану України	3
Управління Пенсійного фонду України	4
Управління праці та соціального захисту населення України	2
Служба розшуку Товариства Червоного Хреста України	123
Міністерство регіональної політики України	12
Міністерство закордонних справ України	1
Міністерство культури України	1
Міністерство оборони України	10
Єврейська Рада України	10
Державні архіви України	6
Державні архіви Російської Федерації	9
Судові, адвокатські установи України та Росії	2
Органи місцевого самоврядування України	4
Пошукові об'єднання та спілки України	7
Музеї України	1
Пошукові організації Росії	88
Пошукова організація «Патріот» – Керч	14
Головне управління Національної поліції України	1
Наукові співробітники НМІУДСВ	41
Усього	374

У 2016 р. найбільша кількість запитів надійшла від пошукових організацій України та Росії, зокрема від військово-пошукової експедиції «Долина», члени якої впродовж кількох років «піднімали» останки полеглих у роки Другої світової війни воїнів на території Новгородської обл. в Російській Федерації. Серед них – 88 уродженців України. Пошуковці Росії звернулися з проханням уточнити особові дані знайдених ними бійців-українців та по можливості оприлюднити інформацію про місце упокою цих військовослужбовців. Усіх полеглих урочисто перепоховали у братських могилах на Новгородській землі – Староруському, Чудовському, Парфинському, Новгородському районах тощо. Результатом цієї роботи стало внесення інформації про перепоховання військовослужбовців, уродженців різних населених пунктів України, у Книгу Пам'яті України (до розділів відповідних областей та районів).

Продовжено співпрацю із пошуковим клубом «Патріот» (м. Керч) щодо встановлення місця народження або призову воїнів, загиблих на території АР Крим, останки яких були знайдені під час пошукових рейдів на місця боїв. Така інформація необхідна пошуковцям для сповіщення родичів полеглого та запрошення їх на церемонію перепоховання. На жаль, не завжди науковці можуть досягти бажаного результату в пошуку, проте кожен запит зменшує кількість «білих плям» в історії війни.

Під час проведення воєнно-пошукової розвідки на місцях колишніх боїв на території Карелії ще в минулому році були підняті останки багатьох невідомих воїнів, загиблих у 1944 р. На жаль, не в кожного загиблого був солдатський медальйон, за допомогою якого можна було б дізнатися бодай якусь інформацію про колишнього бійця. Шукачі звернули увагу, що до одягу одного з полеглих була прикріплена медаль «За бойові заслуги» з вибитим номером на зворотному боці. Саме з неї і розпочався пошук імені цього безіменного солдата [10].

З нагородного відділу Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації надійшла відповідь, що ця медаль була вручена 4 березня 1944 р. гвардії молодшому сержанту Олексію Гавриловичу Ковальчуку, 1910 р.н., який воював у складі 68-го окремого гвардійського винищувального протитанкового дивізіону 63-ї гвардійської стрілецької дивізії. У донесенні про безповоротні втрати цієї частини російські пошуковці прочитали, що молодший сержант Олексій Ковальчук, уродженець с. Коломино Київської обл., був призваний до лав Червоної армії в 1942 р. Коженським РВК тієї ж області. Однак ця інформація не відповідала дійсності, оскільки населеного пункту «Коломино», у якому начебто народився й проживав до війни загиблий, а також «Коженського» військкомату, яким був призваний на фронт розшукуваний, на території Київській обл. ніколи не існувало.

Установити адресу родичів, яких за усталеною традицією запрошують на церемонію перепоховання загиблого, пошуковцям з Російської Федерації не вдавалося. Олексія Ковальчука разом з іншими полеглими однополчанами урочисто поховали на військовому меморіалі «Петровка», розташованому за 2 км від с. Красний Холм Виборзького р-ну Ленінградської обл.

Однак пошук родичів не припинили, і на початку 2016 р. звернулися до науковців музею із проханням допомогти розшукати місце проживання членів родини О.Г. Ковальчука, щоб передати інформацію про останнє місце упокою воїна та його нагороду.

Співробітники музею встановили, що населений пункт, у якому народився Олексій Ковальчук, мав офіційну назву «Колонщина» й адміністративно входив до складу Макарівського р-ну Київської обл. Під час пошуку інформації щодо призову цього бійця на фронт з'явилося багато запитань, зокрема: яким чином його призвали з території Київської обл. в 1942 р., якщо в 1941 р. вона була вже повністю окупована? Де розташовувався «Коженський» військкомат і чи був такий узагалі в Україні?

Ретельний аналіз різних документів показав, що, незважаючи на існування в Київській обл. населених пунктів зі схожою назвою («с. Коженика», «с. Кожанка»), району з відповідним найменуванням не було, лише сільські ради. Мешканці цих сіл призивалися на військову службу іншими військкоматами, зокрема Білоцерківським і Фастівським, проте не «Коженським». Подальші дослідження засвідчили, що так званий «Коженський» РВК значився майже в кожній області України – у Харківській, Сталінській (нині Донецькій), Полтавській і навіть у м. Києві, а також на інших територіях колишнього СРСР. Насправді ж Коженський РВК функціонував далеко від України – у Комі АРСР... Зіставлення даних про рік призову більшості військовослужбовців «Коженським» РВК (1942 р. – початок 1943 р.) дав підстави припустити, що зазначений у різних областях один і той же військкомат – це своєрідний шифр для позначення призову з таборів або спецпоселень. Нині в нас немає можливості стовідсотково підтвердити ці факти, адже для цього потрібно опрацювати значний обсяг документів з обліку призовників різних категорій, зокрема – й «спец». Тому такі висновки є припущенням, однак можуть пояснити відсутність родини Олексія Ковальчука в місці його народження та проживання – у с. Колонщина.

Керівництво Колонщинської сільської ради та старожили села, з якими зв'язалися музейники, відгукнулися на розшуки членів сім'ї свого співвітчизника: у районній газеті помістили оголошення про пошук рідних бійця, ретельно переглянули відповідні документи в місцевих архівах. У результаті було з'ясовано, що колись у цьому селі справді мешкала родичка Олексія Ковальчука, проте нині серед живих нікого з їхньої сім'ї немає...

Прикладом плідної співпраці музею з державними організаціями став запит від Міністерства закордонних справ України, до якого звернулися представники Посольства Азербайджанської республіки в Україні з проханням отримати інформацію про військові поховання азербайджанських воїнів на території України. Результатом пошукової роботи науковців стало встановлення прізвищ 310 бійців, захоронених на території м. Києва та Чернігівщини, а також місце розташування могил чотирьох азербайджанців – Героїв Радянського Союзу [11].

З Відділу по роботі з громадянами та доступу до публічної інформації Міністерства оборони України до музею надходять виключно супровідні листи, до яких прикріплені звернення про пошук від фізичних осіб. Співробітники цього відділу не завжди ретельно вивчають адресовані їм запитання і, відповідно, скеровують вказані звернення не за призначенням.

У 2016 р. пошуковці науково-дослідного відділу опрацювали 41 звернення від колег – співробітників науково-експозиційних відділів музею, які впродовж року також зверталися із запитом про пошук документів на загиблих воїнів для поповнення основної експозиції, створення нових тематико-реліквійних виставок та видання друкованих пам'яток про події війни.

3. Напрями пошукової роботи в 2016 р.

Опрацювання кожного запиту потребує вибору певного комплексу документальних джерел та різних методів пошуку відповідно до поставлених у листі запитань. З огляду на те, що загальна характеристика документів, за якими проводиться облік втрат військовослужбовців Червоної армії й на підставі яких нині здійснюється пошук інформації про загиблих, уже неодноразово презентувалася в попередніх звітах зазначеного напряму діяльності музею, автор лише оприлюднює нові цифри кількості відповідних документів у музеї. Документальний фонд з обліку людських військових втрат України, який у 2007 р. створено в музеї, щорічно поповнюється і на сьогоднішній день налічує 9 615 архівних справ, які містять понад 3 млн персональних документів щодо загиблих або зниклих безвісти воїнів, призваних на фронт військкоматами України, а також відомості про військові поховання на території країни.

У 2016 р. порівняно з попередніми періодами дещо змінилися статистичні показники щодо порушених питань. Так, найбільша кількість звернень стосується проблеми встановлення місця загибелі або поховання військовослужбовців, другий за обсягом параметр – надання будь-якої інформації про бійця родичам загиблого та увічнення прізвища воїна у друкованих або електронних мартирологах, на третьому місці за кількістю звернень – пошук відомостей про долю воїна для оформлення пільг родині загиблого (див. табл. 2).

Загальний огляд окремих питань представлено в наступних розділах на прикладі конкретних запитів.

3.1. Надання будь-якої інформації

З проханням знайти «будь-яку інформацію» звертаються, як правило, діти зниклих безвісти або ті родичі загиблих бійців, які щойно зайнялися вивченням історії своєї родини.

Запитувачка з Німеччини розпочала пошуки свого діда Миколи «Полімоновича» (так було передано по телефону) Єрмоленка, уродженця Сумської обл., знаючи з переказів рідних, лише те, що воїн загинув десь неподалік м. Вишгорода Київської обл. [12]. Жінка не була впевнена, що правильно зазначила по батькові свого родича та його рік народження – приблизно 1925. Крім того, вона не змогла надати й додаткової інформації, яку пошуковці використовують під час свого дослідження, – імені дружини або матері полеглого. На сайті Об'єднаної електронної бази загиблих воїнів Великої Вітчизняної війни – www.obd-memorial.ru (відомий пошуковцям як основне джерело інформації про полеглих бійців) онука не змогла відразу знайти потрібні відомості, тому звернулася по допомогу до науковців музею. Співробітники знайшли сповіщення про загибель червоноармійця Миколи Пагімоновича Єрмоленка, 1926 р.н., у якому йшлося про те, що боєць був похований у братській могилі на о. Безіменний за 200 м від м. Вишгорода Київської обл. Разом із тим, науковці музею з'ясували, що у списках військових поховань Вишгородського р-ну прізвище М.П. Єрмоленка не було зазначене,

тому розпочали опрацювання додаткових матеріалів щодо обліку та благоустрою військових поховань на вказаній території. Встановили, що після війни останки полеглих воїнів з о. Безіменний були перенесені до братської могили м. Вишгорода Київської обл. У списку воїнів, похованих у м. Вишгороді, знайшли прізвище одного з однополчан М.П. Єрмоленка, який загинув в один день і був похований разом із ним в одній спільній могилі на о. Безіменному, – це рядовий Дмитро Миколайович Федяков. Ця інформація стала підставою стверджувати, що червоноармієць Микола Пагімонович Єрмоленко покоїться у братській могилі м. Вишгорода Київської обл., однак до офіційних списків його прізвище не занесене.

Наведений приклад переконує, що по кожному запиту, навіть із проханням надати мінімальну (будь-яку) інформацію, проводиться складна дослідницька робота, яка передбачає глибокий аналіз документів, зіставлення інформації та доказ результату.

3.2. Підтвердження факту участі або загибелі воїна у війні

Із такими запитаннями звертаються ті, хто має право на отримання державних пільг і компенсацій у зв'язку із втратою родича під час військової служби, зокрема на фронтах Другої світової війни, або ті, хто претендує на спадок і доводить, що є прямим або єдиним спадкоємцем. Заявнику або офіційній установі, які безпосередньо займаються наданням певної допомоги, потрібні, як правило, лише свідчення про загибель бійця на війні або підтвердження факту його участі в бойових діях. До переліку таких організацій належать, зокрема, районні Управління Пенсійного фонду, соціального захисту населення, юстиції тощо. Серед адресантів не тільки українські організації, а й представництва інших країн.

Співробітники відділу державної реєстрації актів цивільного стану Полтавського міського управління юстиції звернулися із запитом про підтвердження факту смерті в роки Другої світової війни Івана Ілліча Кузьменка [13]. Такі дані необхідні були його дочці у зв'язку із внесенням змін до актового запису про її народження. У цьому випадку запитувача не цікавила інформація про точне місце захоронення, потрібна була дата загибелі. У результаті проведеної роботи з'ясувалося, що старший лейтенант Іван Ілліч Кузьменко загинув під час виходу з оточення в період 20.06 – 01.07.1941 г., про що повідомили запитувача.

Упродовж 2016 р. із такими запитом звернувся 91 адресант. Для цієї та інших категорій заявників було виготовлено 407 копій похоронок, іменних списків зниклих безвісти військовослужбовців, сторінок алфавітних книг обліку загиблих воїнів, паспортів військових поховань тощо.

На жаль, співробітники музею не можуть допомогти всім колишнім воїнам, які повернулися з війни живими, або їхнім родичам. «Пише Вам вдова Олександра Петровича Неїжка, 1928 р.н., який був нагороджений медалями “За відвагу”, “За визволення Кенігсбергу”, “За перемогу над Німеччиною”. Я хочу оформити на себе пільги чоловіка, тому прошу підтвердити або спростувати інформацію про

його участь у війні» [14]. Науковці переглянули наявні на зберіганні матеріали про призов у 1944-1945 рр. до лав Червоної армії військовослужбовців Прилуцького РВК Чернігівської обл., яким, за словами запитувачки, мав бути призваний розшукуваний, однак жодних відомостей не знайшли. Пояснення такого результату пошукової роботи досить просте: по-перше, матеріали про призов воїнів т.зв. польовими військкоматами передових військових частин під час наступальних боїв до музею не передавалися (вони містяться у комплексах документів певних військових частин і зберігаються в Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації); по-друге, документи про призов військовослужбовців районними військкоматами України від самого початку за різних обставин передавалися в різні державні установи – архів Міністерства оборони України, обласні архіви та музеї або залишалися на місцях – у районних чи обласних військкоматах.

У пропонованій статті не розглядаються причини відсутності у музейному фонді повного обсягу документів про учасників Другої світової війни, тому констатуємо лише результат роботи: у випадку неможливості віднайти та опрацювати відповідні матеріали науковці радять запитувачу звернутися до інших архівів і надають їхні адреси.

3.3. З'ясування особових даних загиблого військовослужбовця

Усе частіше до співробітників музею звертаються адресанти із проханням відшукати особові дані про колишнього воїна або про його родину. «Розшукую дані про свого прадіда Франца Олександровича Мількевича, 1920 р.н., поляк за національністю. До війни працював муляром. На початку війни був мобілізований до військ Радянської [Червоної. – Авт.] армії. Зник безвісти в районі Карпат. Прошу надати наявні біографічні відомості про нього», – написав онук розшукуваного [15]. Під час опрацювання цього запиту у фонді Барсько-Мурованокурського ОРВК Вінницької обл. науковці знайшли похоронку на червоноармійця Франца Мількевича, виписану на ім'я його дружини, з точною датою загибелі – 23 вересня 1944 р. У документі не зазначалася національність воїна, проте вказувалося, що він «загинув за Польську Батьківщину». У лівому верхньому кутку сповіщення проглядався штамп військової частини, в якій служив розшукуваний, – «3-тя Польська піхотна дивізія». Усі ці дані стали опосередкованим доказом польської національності військовослужбовця та підставою для відновлення його бойового шляху.

У 2016 р. з такими питаннями до музею звернулися 11 осіб.

3.4. З'ясування обставин загибелі, установлення місця загибелі або місця поховання воїна

Зазначений вектор пошуку вирізняється найбільшою кількістю звернень. У 2016 р. з відповідними питаннями звернулися 325 запитувачів, що становить майже 43 % від усіх запитів. Для надання вичерпної відповіді пошуковцям іноді

доводиться відтворити загальну картину бойового шляху військової частини, у якій служив розшукуваний.

На адресу музею надійшов коротенький лист-запит, у якому донька загиблого Логвина Яковича Кизимчука вказувала лише назву військкомату, яким його було призвано до лав Червоної армії, та дату зникнення безвісти на фронті – 16 липня 1944 р. Наприкінці таке прохання: «прошу Вас надати інформацію щодо можливого поховання мого батька» [16].

Пошуковці знають, що відшукати бодай якісь відомості про воїна, зниклого безвісти в 1941 р., в 1943 р. або в 1944 р., досить важко, оскільки під час відступу чи наступу військ документи з обліку людських втрат іноді знищували (щоб не дісталися ворогу), іноді не встигали належним чином заповнити, іноді складали несвоечасно (наприклад, через загибель керівництва військової частини) тощо. Не акцентуючи уваги на конкретних причинах зарахування бійця зниклим безвісти, можна впевнено зазначити, що шукати відомості про такого воїна – це все одно, що «шукати голку у стозі сіна». Тому науковці «чіпляються» за будь-яку інформацію у своїх дослідженнях.

Переглянувши наявні на зберіганні документи Лугинського РВК Житомирської обл., на території якого проживала родина розшукуваного, співробітники виявили сповіщення про загибель Логвина Яковича, виписане військовою частиною. Завдяки цьому дізналися, що червоноармієць Л.Я. Кизимчук був стрільцем у складі 9-ї роти 654-го стрілецького полку (далі – сп) 148-ї стрілецької Чернігівської Червонопрапорної ордена Суворова дивізії (далі – сд). Музеологи також з'ясували, що сталося 16 липня 1944 р. – того дня, коли Логвин Якович не повернувся у свій полк і був зарахований зниклим безвісти...

На початку липня 1944 р. частини 148-ї сд займали позиції на лінії фронту на захід від Тернополя. Уранці 15 липня 1944 р. бійці отримали наказ наступати та, здійснивши нічний марш, закріпилися на рубежах, зазначених керівництвом. Воїни 654-го сп дислокувалися на південно-західній околиці лісу біля с. На Заслайях (польськ. мовою – Na Zaslayach) Заложцівського р-ну Тернопільської обл.

О 8-й год ранку 16 липня 1944 р. німецькі війська, у складі 8 танків, 4 самохідних гармат із десантом та 30 мотоциклістів з кулеметами, контратакували радянські частини. Потужна ворожа громада фактично зім'яла бойові порядки червоноармійців першої лінії оборони, які під таким тиском вимушені були хаотично відступити. Німецькі піхотинці, підтримані танками й самохідними гарматами, продовжували прорив уже через другий ешелон заслонів – бійців 654-го сп, серед яких був і червоноармієць Кизимчук. Проте саме на цій ділянці фронту за півгодини від початку шалений німецький танковий наступ був зупинений, а ворожі частини відкинуті назад.

Уже о 8.45 год 16 липня 1944 р. Логвин Якович разом з однополчанами перейшли в наступ у напрямі на с. Івачув Заложцівського (нині – с. Івачів Зборівського) р-ну Тернопільської обл., де були зосереджені значні сили противника. Бій

зі змінним успіхом тривав до 24.00 год. Під час чергової атаки бійці 9-ї стрілецької роти, серед яких був і батько запитувачки, першими увірвалися до с. Івачув та оволоділи ним, знищивши при цьому багато нацистських солдатів. За цей подвиг Логвина Яковича Кизимчука та решту бійців роти представили до нагородження медалями «За відвагу».

Після запеклої битви за цей невеликий населений пункт радянські війська вимушені були зупинити свій наступ і перейшли до жорстоких оборонних боїв, які безперервно тривали до 19 липня 1944 р.

Донесення про безповоротні втрати, які опрацювали науковці, підтверджували, що під час чотириденної битви щодня на тій ділянці гинули воїни 654-го сп. Тіла бійців, яких могли ідентифікувати, ховали в братських могилах, а їхні імена заносили до списків військових поховань, які знаходилися на різній відстані від с. Івачув. Водночас тих, хто не повернувся в розташування частини, проте був з однополчанами під час чергової атаки, зараховували зниклими безвісти, а останки невідомих солдатів, знайдених на полі бою, хоронили як безіменних... Згідно із записами Книги обліку військових поховань, на території Заложцівського р-ну зареєстровані 32 братські й одиночні могили, у яких покоїлися відомі й безіменні воїни, що загинули 16 – 19 липня 1944 р.

У 1956 р. з метою упорядкування військових поховань одиночні та окремо розташовані захоронення воїнів були перенесені з території с. Івачів та навколишніх сіл до братського меморіалу на перехресті доріг Заложці-Тростянець Тернопільської обл. На жаль, у списках паспорта цього поховання немає ані прізвища батька запитувачки, ані імені жодного з його однополчан, також зарахованих зниклими безвісти 16 липня 1944 р... Однак ми можемо припустити, що Логвин Якович Кизимчук покоїться у вказаній могилі серед невідомих воїнів, яких перенесли із с. Івачів.

Прикро, що упродовж майже восьми десятиліть залишаються невідомими долі сотень тисяч військовослужбовців – учасників Другої світової війни. Проте зазначення прізвищ таких бійців на меморіальних дошках у місцях їхніх останніх боїв стало б загальноприйнятним ушануванням загиблих воїнів, символом збереження пам'яті про них та події тієї жахливої війни, а також показником цивілізованості української спільноти.

Опрацювання кожного окремого запиту вимагає індивідуального підходу й застосування різноманітних методів пошуку.

3.4.1. Метод «пошук за однополчанами»

Одним із методів пошукової діяльності є порівняльний аналіз матеріалів «відомих» та «невдомих» загиблих бійців з однієї військової частини. Доволі часто саме документи «відомих» стають підставою для підтвердження місця поховання «інших невідомих». Цей алгоритм пошуку інформації про місце поховання бійця найбільш використовуваний науковцями в дослідницькій роботі.

Історія повернення із Небуття імен шістьох загиблих на фронті військовослужбовців розпочалася зі звичайного запиту онука бійця Олександра Андрійовича Дьяченка¹ про пошук місця поховання останнього. Запитувач самостійно з'ясував, що дід воював у складі 6-ї гвардійської стрілецької дивізії (далі – гв. сд), загинув у бою 21 травня 1944 р. й був похований у с. Шнирів Бродівського р-ну Львівської обл. Однак, коли приїхав до вказаного села, могили не знайшов, тому і звернувся до науковців із проханням установити місцезнаходження могили.

Співробітники музею опрацювали наявні у фондах документи й з'ясували, що в 1970-х рр. братське поховання із с. Шнирів перенесли до Меморіального комплексу м. Броди Львівської обл. Підтвердженням цього факту стали записані в сучасних списках зазначеного Меморіалу прізвища однополчан розшукуваного, які загинули в період із 16 до 21 травня 1944 р. та були поховані, згідно із донесенням про безповоротні втрати 6-ї гв. сд, разом із Олександром Дьяченком у с. Шнирів Бродівського р-ну Львівської обл., зокрема: молодший сержант Віктор Карпович Вікторов, 1924 р.н.; старшина Василь Степанович Ляшевич, 1898р.н.; червоноармійці Григорій Сидорович Козловець, 1916 р.н.; Григорій Васильович Макарчук, 1902 р.н.; Семен Миколайович Помазанов, 1914 р.н. та Кирило Арсентійович Лукашенко. Однак прізвища Олександра Дьяченка в цьому документі не було.

Після отримання відповіді від науковців музею онук Олександра Андрійовича звернувся повторно із проханням допомогти отримати дозвіл на викарбування імені полеглого на меморіальній плиті військового поховання: «На момент смерті йому ледве 19 р. виповнилося. Нічого не встиг. Кинули хлопця у вир війни і забули. Допоможіть хоч через 70 років пам'ять про нього повернути» [17].

Музеологи звернулися із листом до голови Бродівської міської ради з проханням «розглянути можливість викарбування на плитах меморіального військового поховання «Скорботна Мати» м. Броди Львівської області прізвища Олександра Андрійовича Дьяченка, а також інших бійців, які покояться разом із розшукуваним, чий імена також не були занесені до офіційних списків цього поховання через нез'ясовані обставини, зокрема: червоноармійців Івана Марковича Тарасенка, 1907 р.н.; Олександра Марковича Утолина, 1925 р.н.; Івана Костянтинівича Шкуля, 1921 р.н.; Івана Никифоровича Гориха, 1914 р.н.; Миколи Петровича Пискарєвського, 1906 р.н.».

Голова і співробітники адміністрації Бродівської міськради відгукнулися на прохання музею, за кілька місяців надійшла така відповідь: «На запит Національного музею історії України у Другій світовій війні повідомляємо про виготовлення і встановлення окремої меморіальної дошки із зазначенням згаданих прізвищ червоноармійців, які загинули в травні 1944 р. Меморіальна дошка розміщена на Меморіальному комплексі «Скорботна Мати» м. Броди Львівської області» [18].

¹ Тут і далі – так в оригіналі.

Позитивна відповідь на звернення музею щодо викарбування імені полеглого в 1944 р. Ізмаїла Закировича Вільданова надійшла від міського голови м. Вінники (підпорядковане Львову). Проте в листі додатково зазначалося: «Ми не вважаємо правильною практику, коли під кулями «градів» окупанта гинуть українські солдати АТО, коли залишаються безіменними могили солдатів на Донбасі, коли тисячі українців визнані безвісно зниклими, викарбовувати імена солдатів часів Другої світової війни на братських могилах без належної експертизи...» [19]. Відчай, що пронизує ці рядки, цілком зрозумілий і ще раз підтверджує, що будь-яка війна може знищити як людей (цивільних та військових), так і пам'ять про них...

Щира подяка всім, хто всупереч нинішній складній військово-політичній ситуації та негативного ставлення частини суспільства до подій Другої світової війни й далі відновлює та зберігає пам'ять про її учасників, долею втягнутих у кривавий вир і полеглих.

3.4.2. Метод пошуку за воєнними, географічними або адміністративними картами

Досить часто родичі загиблого звертаються до співробітників музею зі звичним для пошуковців проханням – допомогти знайти місце поховання, вказане в документі про загибель. «Відсутність» у наш час конкретного населеного пункту, в якому (або біля якого) був похований під час війни боець, цілком зрозуміла проблема, з якою стикаються як близькі полеглого воїна, так і науковці.

Так, до музеологів звернулася родичка загиблого сержанта Олександра Васильовича Ерастова (через Міністерство регіонального розвитку України), яка у своєму листі зазначила, що розшукуваний загинув 10 серпня 1943 р. і був похований на околиці лісу на південний схід від с. Коти Золочівського р-ну Харківської обл. Однак у списках воїнів, захоронених на території зазначеного району, прізвища цього воїна не було [20].

У результаті дослідження карти Харківського р-ну науковці з'ясували, що на території цієї області в 1943 – 1944 рр. значилися два населених пункти під назвою «Коти» – у Золочівському та Дергачівському р-нах, які межують між собою. Нині цих сіл не існує, однак знайдена інформація вказала науковцям вектор пошуку – опрацювання матеріалів щодо поховань на території Дергачівського р-ну, про який не згадувалося в жодному документі з обліку загиблих бійців військової частини, у якій служив Олександр Ерастов.

Наступним кроком у цій історії було застосування вже згаданого методу пошуку «за однополчанами». Як наслідок, у списках військового поховання с. Слатино Дергачівського р-ну Харківської обл. були виявлені прізвища 9 однополчан розшукуваного, які загинули 10 серпня 1943 р. й були разом усі поховані в одній братській могилі біля с. Коти.

Неправильний запис у документах обліку втрат місця розташування військового поховання (у цьому випадку – адміністративного району) можна пояснити

близькістю цих двох населених пунктів біля кордону вказаних районів і, відповідно, ненавмисного зазначення помилкових даних.

На підставі проведеного науково-документального пошуку прізвище сержанта Олександра Васильовича Ерастова було занесене до Об'єднаної бази військових поховань України, яка формується в музеї.

Застосовуючи найрізноманітніші методи пошуку, співробітники музею в 2016 р. встановили й підтвердили місця поховання 182 загиблих бійців, завдяки чому увічнено їхні імена.

4. Програми пошуково-дослідницької діяльності

У музеї розроблено кілька програм пошуково-дослідницької діяльності, зокрема: «Відновлення родинних зв'язків», «Родина шукає солдата», «Братська могила».

Упродовж 2016 р. наукові співробітники музею у співпраці зі Службою розшуку Товариства Червоного Хреста України відповідно до програми «Відновлення родинних зв'язків» провели пошук інформації про 123 особи, зв'язок із якими обірвався у воєнні роки.

За програмою «Родина шукає солдата» здійснюється пошук за запитамі від рідних загиблого. У таблиці 6 зібрана інформація про кількість запитувачів за ступенем спорідненості. Загалом у 2016 р. проведено пошук інформації за запитамі від рідних (братів і сестер, дітей, онуків, правнуків, племінників та інших) про долі 386 полеглих воїнів.

Таблиця 6

Ступінь спорідненості із загиблим	2015 р. у %	2016 р. кількість запитів	2016 р. у %
Вдови	0,3	1	0,25
Учасники війни	–	1	0,25
Брати, сестри	2,2	5	1,3
Діти	22,1	69	17,9
Племінники	9,9	28	7,2
Онуки	29,0	126	32,7
Правнуки	8,8	69	17,9
Родичі (непрямі)	16,6	53	13,7
Без зазначення спорідненості	11,1	34	8,8
Усього	100%	386	100 %

Як і в попередні роки, найбільше листів надійшло від онуків та дітей колишніх воїнів. Разом із тим, необхідно зазначити, що кількість звернень від правнуків учасників Другої світової війни збільшилася майже вдвічі порівняно з минулим роком і стала дорівнювати показнику запитів, що надійшли від дітей.

За вказаною програмою у 2016 р. було виявлено інформацію про долю 68 військовослужбовців, про яких раніше родина нічого не знала.

Ще одним успішним проектом дослідницької діяльності музею є програма «Братська могила», головною метою якого є встановлення та підтвердження місця поховання загиблого воїна (про методи пошуку військових поховань згадувалося у п. 3.4). Так, на запит від голови Крюківщинської сільської ради щодо відновлення особових даних воїнів, похованих у с. Крюківщина Києво-Святошинського р-ну Київської обл., науковці музею встановили прізвища 91 воїна, 36 з яких не були увічнінені [21].

У рамках цієї програми в 2016 р. були увічнінені імена 182 воїнів, загиблих на території України та інших держав.

5. Календар пошуку

Співробітники науково-дослідного відділу продовжили роботу над проектом «Повернулися з небуття. Календар пошуку» – окремої сторінки на сайті музею в розділі «Український мартиролог», на якій розповідається про методи пошуку, складнощі, які виникають у процесі дослідження, та про результат роботи. У 2016 р. ця рубрика наповнилася новими нарисами про 30 полеглих воїнів, зокрема:

Тихона Іларіоновича Бойка («Батько не загинув, він був живий, але “зник”»); Михайла Войцеховського («Неординарний запит»); Олексія Гавриловича Ковальчука («Увага! Розшук!»); Івана Федотовича Назаренка («Шукаю брата»); Івана Савича Бекмурзаєва («В'язень табору «Норд»); Овсія Ароновича Ігольникова (продовження «Блага звістка на Благовіщення»); Сергія Васильовича Галагана («Одинока могила»); Олександра Андрійовича Дьяченка («На Ваш запит повідомляємо...»); «Тризна по воїнах-односельцях»; Віктора Андрійовича Романюка («Про долю воїна нам розповіли наші дописувачі»); Марію Макарівну Дем'ян («Вона не любила читати книжок та дивитися фільми про війну»); Едварда Івановича Лебедевича та Данила Максимовича Удода («А завтра була війна»); Анатолія Семеновича Корененка («У світі людини у життя й смерті – конкретне людське обличчя...»); Олексія Петровича Волкова («Висота 215,2»); Дем'яна Петровича Даниленка, Миколи Яковича Герасименка («Одна доля на двох»); Івана Терентійовича Магду, Якова Юрійовича Мельничука («Довгий пошук»); Михайла Григоровича Приходька («Із відчаєм та надією...»); Олександра Андрійовича Дьяченка та шістьох однополчан («Кинуті у вир війни...»); Олександра Васильовича Єрастова («Війна не завжди безвість»); Григорія Омеляновича Дещенка («Для моєї родини важливо знайти могилу батька, діда, прадіда...»); Акмахану Мурсалімова («Прошу повідомити, де похований мій батько?»); Никифора Микитовича Шолуденка («Маловідомі сторінки з біографії відомого Героя»); Єгора Федоровича Бикова («Відновити добре ім'я старшого брата»); Василя Семеновича Слободзяна («І знову невідомі сторінки з біографії Героя»); Степана Антоновича Здітовецького («І Ви нам допоможете у розшуках...»); Ізмаїла Закіровича

Вільданова («Святий куточок на землі України...»); Логвина Яковича Кизимчука («Останній бій зниклого безвісти солдата») [22].

Аналіз пошуково-дослідницької роботи зі встановлення доль загиблих військовослужбовців та виявлення документів про загибель за 2016 р. демонструє актуальність і необхідність проведення такої діяльності, а численні звернення до музею з метою отримати конкретну інформацію про учасників подій Другої світової війни виявляють широкий спектр суб'єктів, зацікавлених у вирішенні проблем у сфері меморіальної політики держави.

Незважаючи на широку палітру запитань адресантів-запитувачів, проблема встановлення місця поховання загиблого та викарбування прізвища полеглого на його могилі – головний і найкількісніший напрям у форматі збереження родинної пам'яті про війну 1939 – 1945 рр. для більшості пересічних громадян. Перемога Пам'яті над Забуттям, зокрема у контексті встановлення долі кожного з тих, хто загинув або зник безвісти під час війни, є чи не найважливішим складником процесу самоідентифікації для будь-якої нації, яка була безпосереднім учасником Другої світової війни.

Джерела та література:

1. Національний музей історій України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі – НМІУДСВ) – НДВ з питань військових втрат України та історичної пам'яті (далі – НДВ). – Лист-запит № 435/2016р.
2. Там само – Лист-запит № 196/2016р.
3. Там само – Лист-запит № 3/2016р.
4. Там само – Лист-запит № 316/2016р.
5. Там само – Лист-запит № 6/2016р.
6. Там само – Лист-запит № 4/2016р.
7. Там само – Лист-запит № 115/2016р.
8. Там само – Лист-запит № 16/2016р.
9. Там само – Лист-запит № 331-339/2016р.
10. Там само – Лист-запит № 35/2016р.
11. Там само – Лист-запит № 187/2016р.
12. Там само – Лист-запит № 107/2016р.
13. Там само – Лист-запит № 183/2016р.
14. Там само – Лист-запит № 3/2016р.
15. Там само – Лист-запит № 554/2016р.
16. Там само – Лист-запит № 690/2016р.
17. Там само – Лист-запит № 203/2016р.
18. Там само – Лист-запит № 203-3/2016р.
19. Там само – Лист-запит № 412/2016р.
20. Там само – Лист-запит № 553/2016р.
21. Там само – Лист-запит № 268/2016р.
22. www.warpmuseum.kiev.ua – Проекти. – Пошук загиблих. – Повернулися із Небуття. Календар пошуку.

© Татьяна ПШЕНИЧНАЯ

**АНАЛИЗ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ
НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ
ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ ПО УСТАНОВЛЕНИЮ СУДЕБ
ПОГИБШИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ И ВЫЯВЛЕНИЯ
ДОКУМЕНТОВ О ГИБЕЛИ
ЗА 2016 ГОД**

Обобщаются результаты научно-исследовательской деятельности по установлению судеб погибших военнослужащих и обнаружения документов об их гибели в 2016 г. Анализируется поисковая работа ученых музея, выделяется вопрос о необходимости такой деятельности для современного общества. Рассматриваются направления и методы поисковой работы, которые применяются при исследовании судеб погибших воинов и выявления документов о гибели, а также программы гуманитарно-поисковой деятельности, которую проводит музей.

***Ключевые слова:** историческая память, письмо-запрос, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне.*

© Tetiana PSHENYCHNA

**ANALYSIS OF THE SCIENTIFIC RESEARCH WORK OF THE
NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE IN SECOND
WORLD WAR TO THE FATE OF THE FALLEN SOLDIERS AND THE
DETECTION OF THE DEATHS BY 2016**

Since 2007 the Memorial complex received 8 437 letters with request to establish the fate of soldiers who died during World War II.

The historical memory – both familial and social – is formed over the years and centuries, and consists of a kaleidoscope of interconnected events – happy and tragic, controversial and compromise.

The purpose of this article – analysis and synthesis of results of research activities to install the fate of soldiers and revealing documents about their death in 2016 within the historical and sociological study “On the question of the historical memory of the war in Ukraine”.

The basis for the study were the letters with request of citizens which came to the museum during 2016. In the proposed scientific exploration not only analyzes the work in search of scientists of the museum, but also singled out the question of the necessity of such for the modern society.

Analysis of search and research practices for 2016 was conducted by quantitative and qualitative indicators given with the description on requests by type, authorship, a means of income, themed issues. Separately considered directions and methods of research work applied in the study of the fate of fallen soldiers and detection instruments of death and Humanitarian retrieval activities which carried out by the museum.

Appeal to researchers under different programs on search of fallen soldiers developed at Memorial complex exhibit a wide range of subjects interested in solving problems in the memorial policy, and confirmed the need for such activities.

Scientists developed special techniques to help search and set back from oblivion the names of many unknown and missing soldiers recover forgotten or distorted chain of events in the history of the period of 1939 – 1945, to keep the social and family memory about the tragic and heroic past of the World War II.

Keywords: *historical memory, a letter of request, The National Museum of the History of the Ukraine in the World War II.*